

NORLIT 2011

Conference on literature and politics

ROSKILDE, AUGUST 4.-6. 2011

ISBN: 978-87-7349-818-7

Papers published in relation to the NORLIT 2011 conference are made available under the CC license [by-nc-nd]. Find the terms of use at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/dk/legalcode>.

Papers, som er offentliggjort i forbindelse med NORLIT 2011 konferencen stilles til rådighed under CC-licens[by-nc-nd]. Læs mere på <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>, hvis du vil vide, hvordan du må gøre brug af de registrerede papers.

Accessible online: <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/schedConf/presentations>

Poesi i kapprustningens tid

Inom ramen för mitt avhandlingsprojekt studerar jag poesi som användes inom den del av kvinnorörelsen som från slutet av 1970-talet engagerade sig starkt i freds- och miljöfrågor, exemplifierad av rörelseorganisationen Kvinnokamp för fred. Denna poesi, som här benämns *bruksdikt*, har ett klart syfte utöver det rent konstnärliga. Den används som ett redskap i kampen för social och politisk förändring. Bruksdikt definieras i avhandlingen som *poesi som fyller persuasiva funktioner i ett specifikt socialt sammanhang*.

Ett exempel på en bruksdikt är ”Otänkbart” av Ingrid Sjöstrand. Författaren Ingrid Sjöstrand (f. 1922) var en av initiativtagarna till bildandet av organisationen Kvinnokamp för fred 1979. Engagemanget för freds- och miljöfrågor avspeglas i hennes olika litterära texter. Sjöstrands poesi användes ständigt inom Kvinnokamp för fred och andra organisationer inom alternativ-, freds- och miljörörelsen under 1970- och 80-talet.

Dikten ”Otänkbart” utgör en direkt reaktion på det beslut om att placera ut kärnvapen i Europa som Nato fattade i december 1979. I dikten återanvänds de faktauppgifter som förekommer i pressens rapportering om beslutet och i den aktuella politiska debatten om kärnvapen. Den är därför ett intressant exempel på hur en typ av faktaunderstödd argumentation, som utgör en standardingrediens i politiska tal och texter, kan övertas av poesin.

Inom den klassiska retoriken räknas fakta till de så kallade *konstlösa bevisen*. Den konstlösa bevisningen utgår från andras yttranden, medan den *konstfulla bevisningen* handlar om vad talaren säger.¹ De konstlösa bevisen skapas alltså inte av talaren, utan lyfts in som färdiga byggstenar i argumentationen. Poesi innebär vanligen en konstnärlig gestaltning av verkligheten, och dessa konkreta byggstenar ter sig svåra att kombinera med poesins genrekonventioner. Vad händer när konstlösa bevis inlemmas i en poetisk text som ”Otänkbart”? Blir den till bara ytterligare en politisk text i raden av debattinlägg i upprustningsfrågan, eller tillför den poetiska formen något till vår förståelse av det sammanhang den förhåller sig till?

Vid sidan av faktasammanställningarna fyller också diktens väl utvecklade bildspråk centrala argumentativa funktioner. Här finns bara utrymme att närmare klargöra funktionen av de fakta som används. Vilka faktauppgifter återfinns i dikten? Varifrån är de hämtade och vilka retoriska funktioner kan de fylla? För att vi ska kunna förstå diktens argumentation finns

---

¹ Rudolf Rydsted, *Retorik* (Lund, 1993), s. 192

det anledning att först kort redogöra för diktens publiceringssammanhang och retoriska situation.²

Den retoriska situationen

”Otänkbart” förhåller sig till en retorisk situation som präglas av ett konkret *påträngande problem*, kärnvapenhotet i Europa. Problemet blir akut i och med Natos upprustningsbeslut i december 1979.

Den politiska bakgrunden till upprustningsbeslutet ligger i att Nato ansåg att den terrorbalans som kännetecknade förhållandet mellan USA och Sovjetunionen under det kalla kriget var hotad. Vid 70-talets början rådde en relativ avspänning mellan supermakterna. Nedrustningsförhandlingar om en begränsning av de strategiska interkontinentala kärnvapnen pågick mellan USA och Sovjetunionen under hela 70-talet, och resulterade bland annat i SALT 1-avtalet 1972 och SALT 2-avtalet 1979. I mitten av 70-talet började Sovjetunionen modernisera och utöka sin arsenal med medeldistansrobotar och taktiska kärnvapen i Europa. De nya kärnvapnen ledde till en akut kris inom Nato, som i början av 60-talet dragit bort sina landbaserade kärnvapen från Europa. USA:s allierade där uttryckte nu oro för att Sovjets nya kärnvapen underminerade den jämvikt som Europas säkerhet vilade på.³

Den 12 december 1979 samlades så Natos utrikes- och försvarsministrar till ett möte i Bryssel, där det så kallade dubbelbeslutet fattades. Beslutet gick ut att Nato skulle modernisera sin kärnvapenarsenal och placera ut 572 medeldistansrobotar i Europa som ett svar på Sovjetunionens kärnvapenupprustning. Nato skulle också inbjuda Sovjet till nedrustningsförhandlingar för att främja avspänning.⁴ I relation till argumentationen i ”Otänkbart” är det intressant att se att kärnvapenupprustningen i beslutet framställs som den enda framkomliga vägen för att garantera stabilitet och säkerhet för Natos medlemsstater i

---

² Min användning av begreppet Retorisk situation tar avstamp i Lloyd F. Bitzer, ”The Rhetorical Situation”, *Philosophy and Rhetoric*, 1968:1, s. 1-14. Uppsatsen finns översatt till danska av Jens E. Kjeldsen i *Rhetorica Scandinavica* 1997:3

³ Framställningen bygger huvudsakligen på Rolf Ekéus et.al., *Fred och säkerhet*, SOU 2002-108, s. 63-109; James A. Thomson, ”The LRNTF Decision. Evolution of US Theatre Policy, 1975-9”, *International Affairs*, Vol 60, No 4 (Autumn, 1984) s. 601-614; Philip Bell, *Världen efter 1945*, övers. Karl G Fredriksson (Prisma, Stockholm, 2003), s. 352-365

⁴ North Atlantic Treaty Organisation, 2007: Ministrals Communiqués, Special Meeting of Foreign and Defence Ministers Brussels 12th December, 1979 (22 juni 2011) <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c791212a.htm>

Europa. James A. Thomson betonar i sin analys av beslutet att de nedrustningsförhandlingar som, efter påtryckningar från de mer tveksamt inställda medlemsstaterna, kom att utgöra beslutets andra del på intet sätt var avsedda att ersätta upprustningen och moderniseringen av Natos kärnvapenarsenal, utan endast utgöra ett komplement till den.⁵

I samband med upprustningsbeslutet uppstod en mångfacetterad retorisk situation. Med diktens perspektiv som utgångspunkt kan den förenklat sammanfattas som följer: Det *påträngande problemet* är att det nu har fattats ett beslut om att placera ut nya kärnvapen i Västeuropa. Detta medför ett ökat hot mot människorna som bor där. En *tvingande omständighet* i situationen, som framstår som en *begränsning* av de retoriska möjligheterna, är att beslutet om upprustning redan är fattat. Det är dessutom fattat av Nato, där Sverige saknar inflytande. Ytterligare en tvingande omständighet är att det redan finns kärnvapen i Europa. Hotet är ett faktum, även innan de nya kärnvapnen installerats. Politikerna och befolkningen i Sverige har ingen formell möjlighet att påverka situationen. En *resurs* är att det ändå finns en stark opinion i Sverige mot upprustningen. Ytterligare en viktig resurs är att de nya kärnvapnen trots allt inte hade placerats ut ännu. Denna möjlighet grep den europeiska fredsrörelsen, som nu växte till en massrörelse, särskilt fatt i. Rörelsens aktioner inriktades i hög grad på att förhindra att beslutet verkställdes.

Dikten och debatten

Dikten ”Otänkbart” har tryckts två gånger, dels i *Dagens Nyheter* den 28 december 1979, dels i Maria Bergom-Larssons skrift *Rädda livet! Kvinnor mot kärnkraft*, som gavs ut av Kvinnokamp för fred och Folkkampanjen Nej till kärnkraft inför folkomröstningen om kärnkraft den 23 mars 1980. De båda publikationerna är av helt skilda slag. *Dagens Nyheter* är en stockholmsbaserad oberoende liberal dagstidning med en stor heterogen daglig läsekrets. *Rädda livet!* är en rörelseanknuten text som explicit argumenterar mot kärnkraften för att övertyga sina läsare att rösta nej i folkomröstningen. Det är tydligt att ”Otänkbart” främst handlar om kärnvapenupprustningen och inte om kärnkraftsfrågan, och att dikten förhåller sig till artiklar publicerade i *Dagens Nyheter* i december 1979. Jag ska här därför huvudsakligen läsa dikten utifrån detta publiceringssammanhang.

”Otänkbart” trycktes i *Dagens Nyheter* i spalten ”Just nu” i del 2. Just nu-spalten innehöll vanligen personliga reflektioner i kåserande ton kring dagsaktuella händelser, skrivna under signaturen ”Viktoria”. ”Otänkbart” utgjorde denna dag spaltens hela innehåll. Varken

---

⁵ James A. Thomson, ”The LRNTF Decision. Evolution of US Theatre Policy, 1975-9”, s. 609 ff.

dikten eller dess författare introduceras, men Ingrid Sjöstrand var troligen känd för många av tidningens läsare eftersom hon många gånger tidigare förekommit där i egenskap av kulturskribent, författare, debattör och rörelseintellektuell.

Under december 1979 var Natos upprustningsbeslut en viktig nyhet som DN:s läsare kunde följa via flera nyhetsartiklar och ledare, en debatt på kultursidan och ett antal intervjuer och kommentarer i tidningens del 2. De fyra ledare om ämnet som publicerades under december och samtliga sju inlägg i debatten på kultursidan var starkt negativa till upprustningsbeslutet. Debatten, som omfattar sju inlägg av fem olika skribenter, kom främst att gälla Sveriges agerande i samband med upprustningsbeslutet. Debattörerna Wilhelm Agrell (freds- och konfliktforskare), Mats Ekeblom (major vid Militärhögskolan) och Karl-Erik Lagerlöf (litteraturkritiker på *Dagens Nyheter*) argumenterar för att upprustningsbeslutet är oförsvarbart och betonar att det medför ett hot mot det neutrala Sveriges territorium. Alla tre anklagar regeringen och oppositionspolitikerna för passivitet.⁶ Bo Hugemark (överste och militärhistoriker) kritiserar Wilhelm Agrell, som inlett debatten, för ett förenklat resonemang om upprustningen. Han påpekar att det är viktigt att Sverige inte väljer sida, utan agerar för att både Sovjet och Nato ska begränsa sina kärnvapenarsenaler.⁷ Inga Thorsson (socialdemokratisk politiker och ordförande för den svenska delegationen vid FN:s nedrustningskonferens i Genève) försvarar Sverige mot anklagelserna om passivitet, och framhåller att Sverige agerar även om det inte ger avtryck i pressen. Hon menar att Sveriges internationella insatser måste drivas hårt, men att de samtidigt ska ges ”realistiska och sakliga proportioner”. Thorsson vänder sig även mot övriga debattörers fokusering på vad upprustningsbeslutet innebär för Sverige. Hon betonar att hotet inte huvudsakligen gäller Sveriges territorium, utan är betydligt mer omfattande.⁸ Inga Thorsson är för övrigt den enda kvinna, förutom Ingrid Sjöstrand, som uttalar sig om upprustningsbeslutet i *Dagens Nyheter* i december 1979. I övrigt framstår det som en helt manlig angelägenhet.

”Otänkbart” kan betraktas som ett avslutande inlägg i debatten, även om den inte publiceras på de centralt placerade kultursidorna utan i den mer marginella spalten i del 2.

---

⁶ Wilhelm Agrell, ”Nu måste Sverige agera!”, *Dagens Nyheter*, 7 december 1979 och ”Kapprustningen berör oss – därför måste vi höja rösten!”, *Dagens Nyheter* 19 december 1979; Mats Ekeblom, ”Regeringens svaga reaktion ett hot mot vår framtida säkerhet”, *Dagens Nyheter* 14 december 1979; Karl-Erik Lagerlöf, ”Palme tiger”, *Dagens Nyheter* 15 december 1979 och ”Vår utrikespolitik slentrianmässig”, *Dagens Nyheter* 21 december 1979

⁷ Bo Hugemark, ”Vad ligger bakom rustningsvansinnet?”, *Dagens Nyheter* 12 december 1979

⁸ Inga Thorsson, ”Det är farligt att vilseleda folkopinionen!”, *Dagens Nyheter* 18 december 1979

Diktanalys

Otänkbart

- 1   Är det verkligen möjligt
          att människor
          onsdagen den 12 december 1979
          satt i Europas mitt
- 5   och beslutade
          att ytterligare 572
          flygande fallosar
          med kärnreaktioner
          i sin utlösningmekanism
- 10   ska stationeras i Europa
          för att på fyra minuter
          kunna döda människor
          skada allt liv
          hundratals mil borta
- 15   från dessa beslut?
- Är det verkligen möjligt
          att människor tänker satsa
          Jordens tillgångar
          - 100 miljarder dollar –
- 20   på att skapa dessa vapen
          - ett i veckan Medan
          80 000 barn om dagen
          dör av svält?

Är det möjligt
25 att detta ställningstagande
är det enda de ”med kraft”
kunnat enas om När det redan
nu finns vapen som kan döda
mänskligheten 50 000 gånger?

30 Är det verkligen möjligt
att alla som står
utanför beslutet
finner sej Att vi inte
sätter oss på gatorna

35 och vägrar

att ta ett handtag
förrän de nya vapnen stoppats
att inte varje smålänning
i världen varnar Bismarck

40 att det har gått för långt
och vrålar ut sitt NEJ
ni är besatta
av härskandets
paranoida föreställningar

45 Vi lever i den verklighet
ni skapar

Är det möjligt
att vi ska ägna tiden
här på Jorden åt att förtränga
50 den skräck

som oavålatligt injiceras i oss
av en psykotisk teknokrati
som kan tänka ut
otänkbara
55 lidanden för allt som lever?

Är det verkligen möjligt
att vi måste ingå
i de mest förstördas drömmar
om förstörelse?

(Ingrid Sjöstrand, *Dagens Nyheter* 28 december 1979)

Dikten "Otänkbart" är skriven på fri vers. Den består av sju versgrupper med relativt korta verser på mellan två och fem ord vardera. Versgrupp 1, 2, 3 och 7 avslutas med frågetecken, men bortsett från tre tankstreck runt faktauppgifter i den andra versgruppen saknas i övrigt skiljetecken. Meningarna löper över flera verser och ny mening markeras inne i versgrupperna endast med versal (r. 21, r. 26, r. 33). Dikten har alltså en form som är vanlig för modernistisk poesi.

"Otänkbart" utgörs i sin helhet av sex retoriska frågor, vilka alla inleds med "Är det verkligen möjligt" (r. 1, 16, 30, 57) alternativt "Är det möjligt" (r. 24, 47). I den första versgruppen frågar sig avsändaren, med hjälp av en metafor, om det är möjligt att det har fattats ett beslut om att placera ut nya kärnvapen i Europa. Versgruppen fungerar retoriskt som *narratio*. Här ges all den information som behövs för diktens vidare argumentation. Vi får veta att ett beslut om upprustning har fattats, var och när det skedde, samt vad det syftar till. Efter den inledande korta redogörelsen för diktens utgångspunkter tar argumentationen genast vid i slutet av versgruppen. Dikten driver två teser. Den ena är att det beslut som har fattats om kärnvapenupprustning i Europa är vansinnigt. Den andra är att det är ofattbart att vi som påverkas av beslutet inte reagerar.

Dikten faller ut i två delar, där argumentationen förs efter två olika huvudlinjer. Den första delen, versgrupp 1-3, argumenterar för upprustningsbeslutets negativa effekter för jorden och dess befolkning på ett mer övergripande plan. Tre huvudargument anförs: att de

nya vapnen kan döda allt liv på jorden, att de kostar enorma summor som istället kunde användas till mat åt svältande barn, samt att det finns redan vapen som kan döda mänskligheten många gånger om. Här används en mängd konkreta faktauppgifter som bevis.

I diktens andra avdelning, versgrupp 4-7, stegras känsloläget och argumentationen byggs ut med hjälp av de konstfulla bevisen – metaforerna. Här finns inte utrymme att närmare analysera diktens metaforer, men kort kan sägas att fallosmetaforen som återfinns redan i den första versgruppen (r. 7-9) aktiverar föreställningar om såväl manlig potens och sexualitet, som av primitivitet, aggression och förtryck, vilka färgar förståelsen av kärnvapnen. I dikten förbinds den sexualiserade metaforiken med den död som vapnen orsakar. När våld och död kopplas till manlig potens och primitivitet framtonar bilden av våldtäkt. Denna bild innehåller en tydlig patriarkatskritik. Samma våld och förtryck som enskilda män kan utöva mot enskilda kvinnor, utövar patriarkatet mot mänskligheten och livet på jorden. Aktualiseringen av Bismarck (r. 39) förstärker upprustningsbeslutets koppling till en patriarkal och våldsam samhällsordning. Med hjälp av sjukdomsmetaforik argumenterar dikten vidare för att beslutet är just vansinnigt och att det redan nu skadar befolkningens psykiska hälsa och välbefinnande. Natos avskräckningsstrategi fungerar inte enbart på Sovjetunionens makthavare, utan sätter också effektivt skräck i Europas befolkning.

Denna andra avdelning vänder sig uttryckligen till diktens mottagare, dess ”vi”. Versgrupp 4 inleds med en dold anklagelse riktad mot ”oss”. Avsändaren frågar sig varför vi inte protesterar mot beslutet. Frågan skulle kunna omformuleras till en appell, en uppmaning till protest och vägran att fungera i samhället under de rådande omständigheterna. Här uttrycks detta enbart i negativa ordalag, som en förvåning över att det *inte* sker. Dikten avslutas i samma förvåning som den börjar med en kort versgrupp som sammanfattar argumentationen.

Diktens faktauppgifter

I de första tre versgrupperna i ”Otänkbart” återfinns ett antal precisa faktauppgifter, varav flera är angivna med siffror. Den första versgruppen refererar till Natos upprustningsbeslut, som fattades i Bryssel - det vill säga i ”Europas mitt” - ”onsdagen den 12 december 1979”. Datumet för beslutet och antalet kärnvapen som ska utplaceras (”572”) anges exakt. I den första versgruppen sägs också att dessa kärnvapen på ”fyra minuter” kan nå ”hundratals mil”.

I den andra versgruppen kontrasteras den ekonomiska satsningen på de nya vapnen, ”100 miljarder dollar”, mot det antal barn, ”80 000”, som varje dag svälter ihjäl. Här sägs också att ett vapen skapas i veckan.

I den tredje versgruppen, slutligen, ges uppgiften att det ”finns vapen som kan döda/mänskligheten 50 000 gånger”. Här finns också ett uttryck inom citationstecken, ”med kraft”, som hänvisar till enandet kring upprustningsbeslutet.

Varifrån är faktauppgifterna hämtade, och hur pass tillförlitliga är de? Den inledande exakta tidsangivelsen gör att det står utom tvekan att dikten refererar till Natos upprustningsbeslut. Flera av dess faktauppgifter återfinns i Thomas Michelsens artikel ”Nya robotarna byggs trots stor oenighet” i *Dagens Nyheter* den 13 december 1979, vilken rapporterar om Natos ministermöte i Bryssel dagen före. I artikeln anges att Natos försvars- och utrikesministrar vid mötet beslutat att 572 nya atomraketer ska installeras i Västeuropa. De effektivaste av dessa, Pershing II-raketerna, ska alla stationeras i Västtyskland. De kan därifrån nå stora delar av västra Sovjetunionen på fyra minuter. I artikeln berättas också att Västtysklands förbundskansler Schmidt uppger att de sovjetiska SS20-robotarna produceras i en takt av en i veckan eller över 50 om året.⁹ Diktens faktauppgifter så långt återfinns alltså samtliga i artikeln. Uppgiften om att ett vapen i veckan produceras gäller dock enligt artikeln de sovjetiska kärnvapnen, men framstår i dikten som gällande de vapen som nu ska installeras i Europa. Från artikeln skulle också uttrycket ”med kraft” kunna vara hämtat. Där står: ”Västtyske utrikesministern Hans Dietrich Genscher uttryckte detta [att inget Natoland, trots oenighet, går emot beslutet] tydligt i sitt anförande under ministermötet på onsdagen. Det gällde att visa att Nato hade kraft att enas kring ett beslut som alla ansåg nödvändigt.”¹⁰ Uttrycket ”med kraft” är alltså inte ett ordagrant citat, och innebörden hos diktens variant skiljer sig från artikelns. I artikeln framgår att beslutet fattades trots stor tveksamhet från flera av ministrarna. Att man ”har kraft att enas” betyder här snarast att man slutligen var kapabel att fatta beslutet, trots allt som talade emot. I dikten ger uttrycket ”med kraft” ett intryck av att beslutsfattarna otvetydigt tar ställning för upprustningsbeslutet. Diktens variant blir i relation till artikelns starkare, vilket bidrar till att befästa ett negativt intryck av beslutsfattarna.

Så långt använder dikten alltså de faktauppgifter som återges i artikeln, men anpassar dem så att de entydigt gäller Natos upprustningsbeslut och stärker tesen att just detta beslut är vansinnigt. Denna användning av faktauppgifterna gör bilden av motståndaren mer entydig. Den tveksamma inställningen hos Europas ministrar och beslutets politiska bakgrund i Sovjetunionens upprustning försvinner helt.

---

⁹ Thomas Michelsen, ”Nya robotarna byggs trots stor oenighet”, *Dagens Nyheter* 13 december 1979

¹⁰ Thomas Michelsen, ”Nya robotarna byggs trots stor oenighet”, *Dagens Nyheter* 13 december 1979

Diktens övriga faktauppgifter återfinns inte i Michelsens artikel, men i andra artiklar i *Dagens Nyheter* från samma period. I artikeln ”Kris kring robotar in i det sista” rapporterar TT-Reuter från Bryssel att de nya vapnen blir dyrare än man hittills sagt: ”De kommer under sin 15-åriga livstid att kosta ca 100 miljarder kronor.”¹¹ Härifrån kan alltså diktens ”100 miljarder dollar” (r. 19) ha hämtats. Artikelns ”kronor” har ändrats till ”dollar”, vilket både ger en högre summa och förbinder kostnaderna med USA.

Uppgiften att det redan nu finns vapen som kan döda mänskligheten 50 000 gånger (r. 29) återfinns i en intervju med Lars Ångström från Svenska freds- och skiljedomsföreningen den 12 december. Lars Ångström säger:

Vid mitten av 60-talet nådde man över kill capacity. Det betyder att kärnvapenarsenalen redan då var tillräckligt stor för att utplåna alla människor på jorden.

- Det tycker man kanske kunde ha räckt. Men inte. I dag finns det motsvarande en miljon Hiroshimabomber världen över. Dom kan radera ut allt mänskligt liv 50 000 gånger om.¹²

Den enda konkreta faktauppgift som inte återfinns i artiklarna som direkt rör upprustningsbeslutet i *Dagens Nyheter* är uppgiften att 80 000 barn varje dag dör av svält (r. 23).

Vilka retoriska funktioner fyller faktauppgifterna i dikten? I den första versgruppen används de exakta uppgifterna om beslutet till att placera diktens ämne i tid och rum. Den handlar om en helt färsk världspolitisk händelse som rör mottagarens eget närområde, Europa. Ämnets aktualitet blir påtagligt, vilket gör att det kan uppfattas som angeläget och väcka engagemang.

Uppgiften om antalet nya kärnvapen och den långa sträcka de kan nå på kort tid, med död och skada som följd, är ett argument för tesen att beslutet är vansinnigt. De hotade människornas avstånd från beslutet förstärker känslan av att de drabbas utan egen förskyllan. Faktauppgifterna ger en konkret bild av vad beslutet i praktiken syftar till – att snabbt kunna döda människor som befinner sig långt ifrån maktens centrum. Den korta tiden det tar för bomberna att nå sitt mål förstärker den akuta prägeln och tidsangivelsen fungerar också som pathosargument.

---

¹¹ TT-Reuter, ”Kris kring robotar hotar in i det sista”, *Dagens Nyheter* 12 december 1979

¹² Claus Granath, ”Om en atombomb detonerar över Sergels torg”, intervju med Lars Ångström, *Dagens Nyheter* 12 december 1979.

I versgrupp två kontrasteras rustningskostnaderna mot antalet barn som varje dag dör av svält. Sammanställningen av olika faktauppgifter får dem att framstå som beroende av varandra. Resonemanget är entymemiskt, och bygger på den underförstådda premisen att jordens tillgångar tillhör alla. Den ekonomiska satsningen på vapen innebär därmed en slags stöld från jordens barn. Den logiska slutsatsen av sammanställningen blir att barn svälter *på grund av* att jordens tillgångar satsas på vapen istället för på mat. Vapnen dödar indirekt redan innan de har använts. Faktauppgifterna bidrar till att mottagaren kan dra slutsatsen att rustningsbeslutet och rustningskostnaderna är orimliga. Även detta är ett starkt pathosargument, som väcker medlidande med de svältande barnen och indignation över makthavarna som fattar beslut som bidrar till att döda dem. De höga siffrorna, både vad gäller rustningskostnaderna och barnadödligheten, förstärker pathosargumentet. Genom att ange rustningskostnaderna i dollar kopplas också USA till upprustningen, vilket riktar mottagarens indignation mot just USA.

I den tredje versgruppen anges att de vapen som redan nu finns kan döda mänskligheten 50 000 gånger. Den underförstådda premisen är här hämtad ur det vardagliga sunda förnuft som säger att en människa endast kan dö en gång. Argumentet lyfter fram de allmängiltiga förutsättningarna för människors liv och sätter den logik som terrorbalansen vilar på ur spel. Faktauppgifterna förstärker intrycket av beslutsfattarnas ondskefullhet och trångsynthet. Den höga siffran fungerar även här som ett pathosargument. Påståendet om beslutsfattarnas enande kring beslutet att inrätta fler vapen och alltså ytterligare öka hotet mot mänsklighetens överlevnad förstärker den negativa inställningen till dem.

Faktauppgifterna fungerar sammanfattningsvis retoriskt huvudsakligen som logosargumentation för diktens teser, men också genomgående som pathosargument på grund av den massiva hotbild mot mänskligheten som de framvisar och genom utpekandet av en känslökall och ondskefull fiende.

Retorisk och poetisk argumentation

Sättet att argumentera med hjälp av sammanställningar av faktauppgifter av detta slag är vanligt förekommande i freds rörelsens retorik. Ett tydligt exempel återfinns i *Rädda livet!*:

I dag har supermakterna tillräckligt med kärnvapen för att utplåna jordens befolkning 40 gånger om. Bara i Europa finns 12 000 kärnvapen utstationerade. Och ändå fortsätter vapenkapplöpningen. Ändå planerar NATO att placera närmare 600 nya kärnvapen i Europa. Ändå ägnar hälften av världens vetenskapsmän sina krafter åt att forska fram nya och mer effektiva vapensystem. Ändå är världens militärbudget 2 000

miljarder kronor om året samtidigt som 200 miljoner barn är svårt undernärda.¹³

Detta stycke driver, liksom ”Otänkbart”, tesen att kärnvapenupprustningen är vansinnig. Valet av faktauppgifter är snarlikt i de båda texterna och kontrasteringen fyller likartade retoriska funktioner. Är dikten bara ännu en variant av den typ av politisk argumentation som även *Rädda livet!* är ett exempel på, eller tillför dess formspråk något till mottagarens förståelse av de faktauppgifter som används?

Rädda livet!, som här tas som exempel på en politisk text, argumenterar aktivt för sin ståndpunkt med hjälp av siffror och drar explicit slutsatserna av dem. I ”Otänkbart” är argumentationen mer indirekt. Här ingår faktauppgifterna i tre av de retoriska frågor som dikten består av. Frågorna ger intrycket av att vi möter en avsändare som precis har tagit del av morgontidningens rapport om upprustningsbeslutet, och som helt enkelt inte kan förstå det eller tro att det är sant. Dikten blir en gestaltning av avsändarens reaktion på de faktauppgifter som nämns i tidningen. Genom frågeformen överlämnas tolkningen av dem till mottagaren. Dikten erbjuder alltså en mer öppen form där mottagaren blir medskapande.

I *Rädda livet!* används en stor mängd siffror och konkreta faktauppgifter både i argumentationen mot kärnkraften och i argumentationen för alternativa energikällor. Siffror ställs mot siffror, och författaren förklarar hur de ska tolkas. Detsamma gäller i intervjun med Lars Ångström i *Dagens Nyheter* den 12 december, där Ångström visar hur de 40 miljoner kronor som den svenska krigsmakten kostar varje dygn skulle kunna omfördelas i konkreta ”fredsalternativ”, till exempel U-hjälp, cancerforskning och miljövårdsforskning.¹⁴

I ”Otänkbart” framstår de konkreta faktauppgifterna som främmande element, hämtade ur en ofattbar yttre verklighet som tränger sig på. Särskilt tydligt blir detta när det gäller de fakta som återges med siffror, vilka skaver i den poetiska texten. Faktauppgifterna blir själva till bilder för en verklighet byggd på en logik som avsändaren inte alls erkänner. Diktens korta versrader och den låga läshastighet som de täta radslutspauserna och överklivningarna medför bidrar till att sätta fokus på siffrorna. I dikten representerar dessa fakta tydligt just de andras tal, de är bitar ur den verklighet som de andra – motståndarna – har skapat. I den poetiska texten lyfts därmed kärnvapenupprustningens värld tydligare fram som främmande och ”otänkbar”. Det finns inga positiva uppgifter som kan väga upp de siffror som hämtats ur den. Dikten därför ge mottagaren en annan slags kunskap, såväl logisk som känslomässig, om vad faktauppgifterna faktiskt innebär.

---

¹³ Maria Bergom-Larsson, *Rädda livet!*, s. 50

¹⁴ Claus Granath, ”Om en atombomb detonerar över Sergels torg”, *Dagens Nyheter* 12 december 1979

Diktens bidrag till debatten

Vilket bidrag lämnar ”Otänkbart” till den politiska debatten om kärnvapenupprustningen?

Diktens första tre versgrupper utgör ett svar på den typ av faktabaserad argumentation som vanligen används av makthavare för att övertyga om det nödvändiga i politiska beslut. I rapporten från toppmötet i Bryssel anförs exempelvis fakta rörande Sovjetunionens kärnvapenupprustning som argument för Natos upprustningsbeslut. Där syftar argumentationen till att få upprustningsbeslutet av att framstå som en logisk reaktion på ett faktiskt hot. Carol Cohn har i en studie av det strategiska tänkandet och språkbruket hos amerikanska kärnvapenexperter visat att de diskussioner om sårbarhet, överlevnad och så vidare som förs där inte gäller människor, utan vapensystemen i sig själva. Vapnets effekt på människors kroppar och liv är ovidkommande. Logiken som avskräckningsstrategin och upprustningen bygger på är följaktligen helt intern. Den förhåller sig inte till den omgivande verklighet där vapnen ska användas.¹⁵ Det är tydligt att upprustningsbeslutet utgår från sådan intern logik, där Sovjets ökade vapenarsenal i Europa utgör det enda argumentet för att Natos upprustning. Det finns inga argument för att det politiska läget mellan supermakterna har blivit mer instabilt eller några tecken på att man reagerar på explicit framförda hot från östmakternas sida. De nedrustningsförhandlingar om en begränsning av de strategiska kärnvapnen som pågått mellan supermakterna under hela 70-talet kan ses som ett tecken på motsatsen. Det finns heller ingen diskussion om hur kärnvapnen påverkar människorna i Europa.

I ”Otänkbart” används faktauppgifterna för att visa hur denna interna logik faller sönder då den sätts i relation till ett vidare mänskligt sammanhang. När rustningens siffror sammanställs med faktauppgifter hämtade från andra sfärer – världens svältande barn, vardagskunskapen om människors livsvillkor och så vidare – framstår upprustningen istället som ett utslag av bristande logik. Beslutet blir omöjligt att förstå, det är ”otänkbart”. Diktens frågeform förstärker förståelsen av upprustningsbeslutet som ologiskt. Det självklara svaret på frågorna dikten ställer är förstås att det *inte* är möjligt att ett beslut har fattats som får de

---

¹⁵ Carol Cohn, ”Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals”, *Signs*, Vol 12, No. 4, *Within and Without: Women, Gender, and Theory* (Summer, 1987), s. 687-718. En liknande slutsats drar Berit von der Lippe som visar att vapnen i dessa sammanhang framställs som subjekt, vilka blir aktörer utan hjälp av människor. Detta innebär också att ansvaret för vapens verkningar flyttas från människorna bakom dem till vapensystemen själva. Berit von der Lippe, ”Kjønn og kropp i krig og (u)fred”, *Rhetorica Scandinavica*, 2003:27, s. 91 f.

konsekvenser dikten lyfter fram. Ändå är beslutet en realitet. Dikten visar att det logiska svaret på frågorna inte överensstämmer med den verklighet som tillåter kärnvapenupprustning. Denna verklighet framstår därmed som ologisk. Genom diktens logosargumentation avslöjas alltså det förnuft som det moderna samhället, diktens ”teknokrati”, vilar på som irrationellt. Dikten preciserar ytterligare arten av det (o)förnuft som gör det möjligt att motivera kärnvapenupprustning. När faktauppräkningsarna knyts till män och manlighet genom fallosmetaforen och Bismarck kommer kritiken att gälla ett patriarkalt logos. Dikten för därmed in en feministisk dimension i analysen av orsakerna till det aktuella problemet. Den påvisar maktens patriarkala drag och åskådliggör dess irrationalitet både med hjälp av faktasammanställningarna och med vansinnesmetaforiken. Dikten bidrar här med en analys av orsakerna till det aktuella problemet som skiljer sig från de övriga kommentarerna och debatten om upprustningsbeslutet i *Dagens Nyheter*, men som överensstämmer med alternativrörelsens, fredsrörelsens och kvinnorrörelsens förståelse av det moderna samhällets problem.

Ytterligare ett drag som skiljer ”Otänkbart” från de övriga debattartiklarna i *Dagens Nyheter* är dess *vi*. När de övriga debattörerna skriver ”vi”, som exempelvis Wilhelm Agrell i debattinlägget ”Kapprustningen berör oss – därför måste vi höja rösten!”, avser ”vi” Sveriges politiska företrädare. Det är de formella makthavarna som uppmanas att agera i det internationella sammanhanget. I ”Otänkbart” omfattar viet istället ”folket”, eller mer bestämt ”Europas folk”. Dikten gestaltar de vanliga människornas reaktion på upprustningsbeslutet och visar hur det påverkar oss i vardagen. Mottagaren inordnas i ett kollektiv i opposition mot makthavarna. I den uttryckta förvåningen över att vi passivt finner oss i beslutet ligger en indirekt uppmaning till aktion och protest. Diktens retoriska frågor är konstruerade så att mottagaren med utgångspunkt i dess logiska argumentation ska svara att det som dikten beskriver *inte* är möjligt. Det är följaktligen inte heller möjligt att *inte* protestera mot kärnvapnen. Om frågan i versgrupp fyra omformuleras till en uppmaning förespråkar dikten att alla som berörs av beslutet ska protestera mot makthavarna (”varje smålänning / i världen varnar Bismarck”, r. 39f.). Protesten är högljudd – folket bör vråla ut sitt ”NEJ” (r. 41). Detta NEJ i versaler bildar ett centrum i dikten, förstärkt av det intensiva vrålet. Intrycket av aktiv protest blir starkt, trots de uppgivna formuleringarna.

Det är tydligt att dikten lyfter fram att var och en har ett personligt ansvar för att agera, vilket också är de sociala rörelsernas utgångspunkt. Där det i ledarna och debattartiklarna i *Dagens Nyheter* främst är regeringen eller andra formella makthavare som uppmanas att handla läggs istället här ansvaret även på den enskilda individen, som ska mobiliseras till

kollektiva aktioner. En utgångspunkt för mobiliseringen är de känslor av vrede och skräck som upprustningsbeslutet väcker. Avsändaren framstår i "Otänkbart" som en uttolkare av dessa känslor, vilka gestaltas inte minst genom amplifikation och det oregerliga bildspråket i diktens andra del. Detta är troligen en viktig funktion i den akuta retoriska situationen, där de "förnuftiga" argumenten mot kärnvapnen dominerat, medan känslorna som väckts av beslutet inte fått särskilt stort utrymme.

I debatten i *Dagens Nyheter* i december 1979 märks en strävan efter att argumentera mot upprustningsbeslutet inom ramarna för den mer interna logik som gällde för säkerhetspolitiken. Huvudargumentet för att Sverige bör motarbeta upprustningen är för de flesta av debattörerna, Inga Thorson undantagen, att det hotar Sveriges territorium och neutralitet. Sverige som, enligt detta sätt att resonera, har en skyldighet att försvara sitt territorium riskerar nu att tvingas ta emot exempelvis kärnvapenbestyckade fartyg i sina hamnar eller låta flygplan med kärnstridsspetsar passera genom luftrummet. Dessa argument framstår i debatten som de mest legitima att föra fram i det internationella sammanhanget. "Otänkbart" förflyttar argumentationen från säkerhetspolitikens arena. Den tar istället avstamp i den logik som präglar människornas vardag, och låter förnuft och känslor väga lika tungt. Dikten ger således en annan sorts kunskap om upprustningsbeslutet, men den gestaltar också de känslor beslutet väckt och söker därigenom engagera och aktivera mottagaren till ställningstagande och handling.